

Βιβλιοκρισίες — Κριτικές αναλύσεις

Heinrich DÖRRIE

PHILIP MERLAN:
*ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΙΣΜΟ
ΣΤΟΝ ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΣΜΟ**

Ὁ Merlan ἀρχίζει μὲ τὸ ἐρώτημα: πόσο κοντὰ εἶναι ὁ Πλατωνισμὸς καὶ ὁ Νεοπλατωνισμὸς; Καὶ θέτει ἔτσι ἓνα πρόβλημα ποὺ σίγουρα εἶναι πιεστικό. Ἡ ἀπάντηση θὰ σήμαινε καὶ τὴ διαλεύκανση ἑνὸς μεγάλου τμήματος τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος στὴν ἀρχαιότητα: πῶς πρόκυψε ὁ Νεοπλατωνισμὸς ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Πλάτωνα; Ταυτόχρονα ἡ προβληματικὴ θὰ πρέπει νὰ εἶναι γόνιμη γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Πλάτωνα. Γιατὶ τὸ θέμα δὲν εἶναι μόνο πῶς κατανόησαν τὸν Πλάτωνα οἱ νεοπλατωνικοὶ φιλόσοφοι τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ μήπως τὸν κατάλαβαν ἐκεῖνοι καλύτερα ἀπὸ ἐμᾶς.

* Τίτλος τοῦ πρωτοτύπου: "Philip Merlan: *From Platonism to Neoplatonism*". Πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ *Philosophische Rundschau*, 3 (1955), σ. 14 - 25 καὶ ξανατυπώθηκε στὸν τόμο *Platonica Minora* τοῦ H. Dörrie (München 1976), σ. 275 - 287. Ἡ μετάφραση δημοσιεύεται μὲ τὴν ἄδεια τοῦ συγγραφέα. Copyright © H. Dörrie. Ὁ Philip Merlan εἶναι ὁ συγγραφέας τοῦ πρώτου μέρους τῆς *Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, ἐκδ. A.H. Armstrong, Cambridge 1967. Τὸ βιβλίο *From Platonism to Neoplatonism* ἀποτελεσε τὴ βάση αὐτοῦ τοῦ πρώτου μέρους τῆς *Cambridge History*. [ΣτΕ]

ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ 31 (1980), σ. 305 - 319
Copyright © 1980 ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ Ἀθήνα.

Πάνω σ' αυτό ο Μ. μᾶς δίνει μιὰ ἐργασία μὲ τὴν ὁποία ἀξίζει νὰ συμφωνήσουμε σχεδὸν σ' ὅλα τῆς τὰ σημεῖα¹. ἀκόμη καὶ ἡ κύρια θέση, ὅτι σημαντικὲς προτάσεις τοῦ Σπενσίππου, τοῦ Ἀριστοτέλη, ἀκόμη καὶ τοῦ Πλάτωνα, θὰ πρέπει νὰ κατανοηθοῦν μὲ "νεοπλατωνικὸ" πνεῦμα, εἶναι καλὰ θεμελιωμένη καὶ καλύπτεται μὲ σωστὰ ἐπιχειρήματα. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ ἐργασία τοῦ Μ. εἶναι μόνο μιὰ συμβολὴ καὶ ὄχι μιὰ πλήρης λύση· ἀπέφυγε νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὶς διασυνδέσεις τοῦ Πλατωνισμοῦ καὶ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ σ' ὅλες τὶς διακλαδώσεις τους καὶ περιορίστηκε στὴ μονογραφικὴ ἐπεξεργασία μερικῶν, ἀλλὰ βέβαια σημαντικῶν, σημείων.

Στὰ ἑπτὰ κεφάλαια τοῦ βιβλίου γίνεται ἡ ἐπεξεργασία δύο κυρίως ὁμάδων ἀπὸ προβλήματα: α) ὁ Σπενσίππος γίνεται κατανοητὸς μὲ νέο καὶ σίγουρα σωστότερο τρόπο ἀπὸ νεοπλατωνικὴ σκοπιά, ἀπ' ὅ,τι μέχρι τώρα. Οἱ ἀναβαθμοὶ πρὸς τὴ νέα κατανόηση ἀποτελοῦν ἀναγνώριση τῆς προσπάθειας τοῦ Σπενσίππου νὰ δεῖ τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴ θεωρία τῆς ψυχῆς σὰν ἓνα πρόβλημα (κεφ. I, 8 - 29) καὶ ἀναγνώριση τοῦ μεσάζοντα ρόλου τοῦ Ποσειδώνιου (κεφ. II, 30 - 52)². Ἔτσι κατακτᾶται ἡ βάση γιὰ νὰ ξανακερδηθεῖ ἀπὸ τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἰάμβλιχου, *Περὶ τῆς Κοινῆς Μαθηματικῆς Ἐπιστήμης* (Ἐκδ. N. Festa, 1891), τὸ κεφ. 4 ὡς σίγουρη ἰδιοκτησία τοῦ Σπενσίππου (κεφ. V, 86 - 118)³. Μ' αὐτὸ τὸ σημαντικότερο ἀποτέλεσμα τοῦ Merlan ἀσχολεῖται ἡ ἐπόμενη παράγραφος. β) Γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ *Προτρεπτικὸς* τοῦ Ἰάμβλιχου γίνεται γόνιμος, ὅπως τὸ ἤθελε ἤδη ὁ W. Jaeger. Ἀπ' αὐτὸ τὸ σύγγραμμα ὁ Μ. ξανακερδίζει γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη μερικὰ τμήματα μὲ πιθανότητα, ἀλλὰ μὲ σιγουριά (κεφ. VI, 119 - 131), καὶ καταλήγει στὸ τελευταῖο κεφάλαιο (132 - 184)⁴ νὰ ἐρμηνεύσει "νεοπλατωνικὰ" τὴ θεωρία τοῦ εἶναι στὰ *Μετὰ τὰ Φυσικά*, κυρίως στὰ βιβλία E καὶ K.

1.

Δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ σταθεῖ κανεὶς σ' αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα χωρὶς νὰ ἀντιμετωπίσει τὸ ἐρώτημα: ἡ ἐρευνα ποὺ ὀδήγησε σ' αὐτὴν τὴ διατύπωση ἀνταποκρίθηκε στὴ γενικότητα τοῦ προβλήματος; Καί: μήπως ἡ βάση γιὰ μιὰ ἀπόλυτα ἱκανοποιητικὴ λύση εἶναι πολὺ στενὴ;

Προηγουμένως θὰ πρέπει βέβαια νὰ ἐπισημανθεῖ τὸ ἀναμφισβήτητα πιὸ σημαντικό ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας τοῦ Μ.: ἐμπλουτίζει τὰ πολὺ σπάνια ἀποσπάσματα τοῦ Σπενσίππου μ' ἓνα κομμάτι κειμένου τριῶν περίπου σελίδων· τὸ θέμα τοῦ κειμένου εἶναι: πῶς προκύπτουν οἱ ἀριθμοὶ ἀπὸ τὸ "Ἐνα καὶ ἀπὸ τὴν Πολλαπλότητα; Ἐνα θέμα δηλαδὴ ἀπὸ τὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἀρχαιοακαδημαϊκοῦ φιλοσοφεῖν.

Τὸ καινούριο ἀπόσπασμα βρίσκεται στὸν Ἰάμβλιχο, *Π.τ. Κοιν. Μαθ. Ἐπ.*

4, σελ. 15, 6 - 17, 29 Festa. Τὰ ἐπιχειρήματα μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Μ. ἐξασφαλίζει τὸ συμπέρασμα εἶναι καλὰ θεμελιωμένα· τὸ κύριο σημεῖο εἶναι αὐτό: ὁ Σπεύσιππος ἀρνιόταν νὰ διατυπώσει γιὰ τὸ Ἔνα ὁποιαδήποτε ἄλλη πρόταση ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι εἶναι Ἔνα· γι' αὐτὸ δὲν ἠθελε νὰ τ'αυτίσει μὲ τὸ Ἄγαθὸ (Ἀριστ. *Μετ.* Ν 4, 1091 β 32). Ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸν Σπεύσιππο θεωρία συναντᾶται στὸν Ἰάμβλιχο, ὅ.π., κυρίως 16,11: τὸ Ἔνα ὑπερέχει τοῦ Ἄγαθοῦ· ἄλλα σημεῖα σύγκρισης, ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν (πολὺ πολεμικὴ) θέση τοῦ Ἀριστοτέλη κατὰ τοῦ Σπευσίππου, στηρίζουν τὸ συμπέρασμα.

Ἡ διατύπωση μᾶς δείχνει πὼς ὁ Ἰάμβλιχος δὲν ἀναφέρεται μὲ τὰ λόγια τοῦ στὸν Σπεύσιππο, ἀλλὰ πὼς παρέλαβε ἀπὸ τὸν Σπεύσιππο στὸ βιβλίο του ὁλόκληρο κομμάτι κειμένου ἀναλλοίωτο. Ὁ Μ. (110) δικαιολογημένα ἐπισήμανε δύο σχεδὸν ποιητικὲς λέξεις *εὐπλαδῆς* (15, 13) καὶ *συμμεμολυσμένον* (17, 20), μὲ τίς ὁποῖες ὁ Σπεύσιππος θέλει νὰ ἐκφράσει παραστατικὰ τὴν οὐσία τῆς ὕλης. Κανένας ἀπὸ τοὺς μετέπειτα Πλατωνικοὺς δὲν χρησιμοποίησε αὐτὲς τίς λέξεις. — Ἀλλὰ καὶ ἄλλες λεπτομέρειες δείχνουν πόσο διαφέρει αὐτὸ τὸ κομμάτι τοῦ κειμένου ἀπὸ τὴ γλώσσα τοῦ Ἰάμβλιχου: ἡ ἐκφραση *ὑποδοχή*, ποὺ ὑπογραμμίζει στὴν ὕλη τὴν παθητικότητα, προέρχεται ἀπὸ τὸν *Τίμαιο* 49 Α'· στὸ πλαίσιο τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Σπευσίππου (14, 9 συμπεριλαμβ.) ἡ λέξη αὐτὴ ἐμφανίζεται πέντε φορές ὡς συνώνυμο γιὰ τὴν πολλαπλότητα ποὺ προϋποθέτει ἡ ὕλικὴ ἀρχή, ὅμως πουθενὰ ἄλλοῦ στὸ σύγγραμμα αὐτό⁵. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ *συμπλέκεσθαι*, δηλαδὴ τὴ συμπλοκὴ τῶν ἀρχῶν ἢ τῶν στοιχείων μεταξύ τους. Τέλος, χαρακτηριστικὲς γιὰ τὸν τρόπο ἐκφρασης στὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι ἐκφράσεις ὅπως *δυσχεραῖνοι ἂν τις* 17, 10, ἢ . . . ἴσως οὐ διαμαρτάνοι 17, 22 — ὅλα λεκτικὰ στοιχεῖα ποὺ λείπουν ἀπὸ τὸν Ἰάμβλιχο.

Τέτοιου εἴδους παρατηρήσεις ἐπιτρέπουν μιὰ ἀκριβέστερη ὀριοθέτηση τοῦ κειμένου ποὺ πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στὸν Σπεύσιππο. Ὁ Μ. (88) θέλει, στὸ σχετικὸ σημεῖο 18, 13, νὰ ἀρχίζει ὁ Ἰάμβλιχος μιὰ περίληψη — *summary* — στὴν πραγματικότητα ὁ Ἰάμβλιχος ἔχει παρέμβει στὸ κείμενο ἤδη ἀπὸ τὸ 18, 1. Αὐτὸ τὸ βλέπει κανεὶς ὄχι μόνο στὴν καθόλου πιά κατανοητὴ πραγμάτευση τοῦ “τέταρτου” καὶ τοῦ “πέμπτου”· κυρίως μιὰ διατύπωση ὅπως *ἐκ τῆς συνθέσεως . . . ὑφίσταται ἀριθμὸς* δείχνει ὅτι αὐτὴ ἡ πρόταση γράφτηκε στὴν ἑλληνορωμαϊκὴ ἐποχὴ· ὁ IV π.Χ. αἰώνας δὲν γνωρίζει αὐτὴν τὴ χρήση τοῦ *ὑφίσταμαι*· βλ. *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen phil.-hist. Klasse* 1955, 43. Λίγο μετὰ τὰ 17, 19 ὑπάρχει μιὰ σαφὴς τομὴ, ὅπως τὸ εἶδε καὶ ὁ Kohnke, ὅ.π., 160. Ὁ Ἰάμβλιχος δὲν ἀσχολήθηκε νὰ δώσει στὸ κείμενό του 15, 6 - 17, 29 τὸ δικό του ὕφος⁶· προφανῶς παρατίθεται ἓνα κομμάτι τοῦ Σπευσίππου ἐπὶ λέξει⁷.

Σὲ τί λοιπὸν ἔγκειται τὸ πρόβλημα “Πλατωνισμὸς καὶ Νεοπλατωνισμὸς”; Ἄπὸ τὸν Zeller, ἀκόμη κι ἀπὸ τὸν Schleiermacher, ὁ Νεοπλατωνισμὸς φαινόταν πὼς εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν Πλάτωνα. Μιὰ ἄβυσσος ἔχασκε ἀνάμεσα στὸν Πλάτωνα καὶ σ’ αὐτοὺς ποὺ 600 χρόνια ἀργότερα τὸν ἐπικαλέστηκαν. Μετὰ τὸν L. Robin, οἱ ἐργασίες τοῦ J. Stenzel κυρίως ἔδειξαν ποῦ βρισκόταν τὸ λάθος: ἡ εἰκόνα τοῦ Πλάτωνα ποὺ διαμορφώθηκε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Schleiermacher δὲν εἶναι γενικὰ ἔγκυρη καὶ πλήρης· ἀσφαλῶς οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνα ἐξαντλήθηκαν πραγματικά· ἀσφαλῶς κατορθώθηκε ἡ χρονολογικὴ διάταξή τους· ἔγινε δυνατὸ νὰ μάθουμε γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς σκέψης τοῦ Πλάτωνα — ἀλλὰ τί ἔγινε μὲ τὴν τελικὴ της μορφή; Οἱ ὄψιμοι διάλογοι ἦταν μιὰ ἀλυσίδα αἰνιγμάτων· ὁ δυσκολότερος ἀνάμεσά τους, ὁ *Παρμενίδης*, παρέμενε ἀκατανόητος. Ἐτσι τὸ ἀποκορύφωμα τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας τὸ ἔβλεπε κανεὶς σ’ αὐτὸ ποὺ εἶχε μπροστά του σὲ γραπτὴ μορφή: στὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν. Στὴν πραγματικότητα ὅμως αὐτὴ δὲν ἦταν γιὰ τὸν Πλάτωνα τὸ κορυφαῖο ἀποτέλεσμα, ἀλλὰ μιὰ πρώτη προσπάθεια μὲ τὴν ὁποία μποροῦσε κανεὶς νὰ φτάσει γενικὰ σὲ ἀποτελέσματα — μὲ πόσο σθένος ἀρνιόταν ὁ Σωκράτης αὐτὴν τὴ δυνατότητα! Μὲ τὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν ἀνοίχτηκε ὁ δρόμος γιὰ τὴ διαλεκτικὴ ἔρευνα: ποῦ ὀδηγεῖ αὐτή, μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ μόνο ἐνμέρει — δηλαδὴ μόνον ὅταν, ὅπως στὴν *Ἠολιτεία*, ἡ ἔρευνα στρέφεται στὰ πρακτικὰ ζητήματα. Ἄπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὑπονοοῦνται ἢ προὑποτίθενται συμπεράσματα ποὺ λέγονταν ἴσως στὴν προφορικὴ διδασκαλία χωρὶς συγκάλυψη — σὲ εὐνοϊκὲς περιπτώσεις εἶναι δυνατὸ νὰ τὸ ἀνακαλύψει κανεὶς αὐτό. Τὸ ὕψιστο ὥστόσο ὁ Πλάτων δὲν τὸ ἐμπιστεύθηκε οὔτε στὸ λόγο οὔτε στὴ γραφή, ἐπειδὴ αὐτὸ εἶναι γιὰ μιὰ (γιὰ μᾶς διπλή, γιὰ τὸν Πλάτωνα ἀπλή) αἰτία *ἄρρητον*: χάνει μὲ τὴ διατύπωση τὸ πλήρες ἀληθειακὸ περιεχόμενο καὶ γι’ αὐτὸ εἶναι ἀσέβεια νὰ διατυπωθεῖ.

Ὅσο παράδοξο κι ἂν ἀκούγεται: οἱ διάλογοι δὲν περιέχουν ὀλόκληρο τὸν Πλάτωνα. Ἄπὸ ὅσα λένε οἱ μαθητὲς τοῦ Πλάτωνα, ἀποκτᾶται κατανόηση ὄχι μόνο γιὰ μεμονωμένα σημεῖα, ἀλλὰ ἀκριβῶς γιὰ τὰ κεντρικὰ σημεῖα. Οἱ μαθητὲς κατέγραψαν ὀρισμένα πράγματα ποὺ ὁ Πλάτων σίγουρα δὲν θὰ ἔγραφε. Ἐτσι ἡ ἀντανάκλαση ποὺ βρῆκε ὁ Πλάτων στοὺς μαθητὲς του εἶναι συχνὰ ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ὄψιμων διαλόγων.

2.

Τὸ πρόβλημα θὰ ἦταν λοιπὸν νὰ ξανακερδίσουμε τὴν εἰκόνα τοῦ Πλάτωνα ἐκείνης τῆς πρώτης γενιᾶς καὶ νὰ καταλήξουμε σὲ συμπεράσματα γιὰ τὸ δάσκαλο παρ’ ὅλα τὰ λάθη τῶν μαθητῶν στὴν καταγραφή. Αὐτὸ τὸ πρόβλημα ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ λυθεῖ γιατί αὐτὰ ποὺ ἔχουν διασωθεῖ εἶναι πάρα πολὺ

λίγα. Ὁ Πλατωνισμὸς τῆς πρώτης γενιᾶς μπορεῖ νὰ ξανακερδηθεῖ μόνο ἔμμεσα, ἀπὸ τὶς μαρτυρίες μιᾶς πολὺ μεταγενέστερης ἐποχῆς.

Αὐτὸ βέβαια δὲν ἀποτελεῖ ἀντίρρηση κατὰ τῆς ἐγκυρότητας μιᾶς τέτοιας προσπάθειας. Μὲ ὅποιο σημεῖο τῶν σχέσεων μεταξύ τῆς ἀρχαίας Ἀκαδημίας καὶ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ κι ἂν καταπιαστεῖ κανεὶς, προκύπτει πάντα τὸ ἐξῆς: μέχρις ἀργὰ στὸν Μεσαίωνα ὁ Πλατωνισμὸς ἦταν γεμάτος ἀπὸ πολὺ ἰσχυρὲς παραδόσεις. Μέχρις ἀργὰ στὴν ὀψιμη ἀρχαιότητα ἡ φιλοσοφία γινόταν σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ Πλάτωνα· αὐτοὶ ποὺ τὸ ἔκαναν αὐτὸ πίστευαν πὼς συνέχιζαν τὴν ἔρευνα σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ Πλάτωνα καὶ βρίσκονταν πράγματι σὲ μιὰ ἀδιάσπαστη παράδοση⁸. Ὁ ἐμπλουτισμὸς αὐτῆς τῆς παράδοσης, κυρίως στὴν πολεμικὴ ἐνάντια σ' ἄλλες σχολές, ἦταν στόχος καὶ καθῆκον κάθε ἀληθινοῦ Πλατωνικοῦ· ἡ ἀλλαγὴ τῆς παράδοσης ἀποτελοῦσε ὕβρη⁹.

Ἡ δογματικὴ ἐξέλιξη τοῦ Πλατωνισμοῦ ἔχει παρουσιαστεῖ συχνά· ἡ σταθερότητα αὐτῆς τῆς παράδοσης περιμένει ἀκόμη τὴν ἐπιστημονικὴ πραγματευσὴ της — σὲ σύγκριση μ' αὐτὴν ἢ συχνὰ ἔντονη διαμάχη μέσα στὴ Σχολὴ γιὰ ὀρισμένα τυπικὰ ζητήματα ἀποτελεῖ συχνὰ μόνο ἓνα συμβάν στὴν ἐπιφάνεια.

Τὸ ἴδιο σταθερὴ ἦταν βέβαια καὶ ἡ πορεία ἐκείνης τῆς σχολικῆς παράδοσης πρὸς μιὰ ἐξέλιξη ποὺ ὀδηγοῦσε ἀπὸ αἰῶνα σὲ αἰῶνα ὅλο καὶ περισσότερο πρὸς τὰ ἄκρα. Γιὰ πολὺν καιρὸ ἡ σχολὴ τῆς Ἀλεξάνδρειας προηγοῦνταν σ' αὐτὸ ἀπὸ τὴν πάντα συντηρητικὴ Ἀκαδημία τῶν Ἀθηνῶν. Στὴν ὀλοκλήρωση τῆς στροφῆς πρὸς τὸ καινούριο, ποὺ προετοιμαζόταν ἀπὸ πολὺν καιρὸ, ἔφτασαν τελικὰ ὁ Ἀμμώνιος, ὁ μαθητὴς τοῦ Πλωτίνου, ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Πορφύριος καὶ (σὲ ἔντονη ἀντίθεση πρὸς αὐτόν) ὁ Ἰάμβλιχος. Τὸ κατόρθωμα ὅλων τους ἦταν διπλό: νὰ ποῦν τὸ καινούριο καὶ νὰ τὸ ποῦν ταυτόχρονα, ἔτσι ὥστε νὰ παραμείνει σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση καὶ μὲ τὴ διατύπωση τοῦ Πλάτωνα¹⁰.

Ὁ Νεοπλατωνισμὸς βρίσκεται σὲ μιὰ περίεργη διπλὴ σχέση πρὸς τὸν Πλατωνισμό τῆς ἀρχαίας Ἀκαδημίας: ἀναμφισβήτητη εἶναι ἡ διαρκὴς ἐπίδραση τῆς τόσο συνεχοῦς παράδοσης ποὺ περιγράψαμε, ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης ἔντελῶς ἀναμφισβήτητο καὶ τὸ ὅτι νέα στοιχεῖα θέτουν τὸν Νεοπλατωνισμό σὲ ἀρκετὰ σημεῖα σὲ διαμετρικὴ ἀντίθεση πρὸς τὸν Πλάτωνα.

Αὐτὴ ἡ σχέση δὲν ἀποσαφηνίστηκε δυστυχῶς ἀπὸ τὸν Μ. — κι ὅμως μ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἔπρεπε νὰ ἀρχίσει ἂν ἤθελε νὰ ἐξαλείψει ταυτόχρονα καὶ τὴν ἀκόλουθη ἀσάφεια τοῦ πορίσματος τῆς ἐργασίας του:

Οἱ ἔρευνες ποὺ κάνει ὁ Μ. στὸν Σπεύσιππο καὶ στὸν Ἀριστοτέλη κάνουν νὰ φαίνεται δικαιολογημένη ἡ “νεοπλατωνικὴ” ἔρμηνεία τόσο τοῦ Σπευσίπου ὅσο καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη¹¹. Ὁ Μ. δὲν ἀφήνει καμιὰ ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὸ τί ἐννοεῖται μ' αὐτό: μιὰ καλοδιατυπωμένη ὑποσημείωση στὴν πρώτη φρά-

ση τοῦ βιβλίου του δίνει ἓνα σύντομο περίγραμμα αὐτοῦ ποῦ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ νεοπλατωνικό καὶ ἐκείνου ποῦ θεωροῦνταν ὡς τώρα νεοπλατωνικό.

Τὸ συμπέρασμα τοῦ Μ. εἶναι ὡς πρὸς αὐτὸ ἀναμφισβήτητα σωστό: ὁ Πλάτωνισμός ἐκείνης τῆς πρώτης γενιᾶς εἶναι πολὺ συγγενής με αὐτὸ ποῦ ἐμεῖς συνηθίζουμε νὰ ὀνομάζουμε Νεοπλατωνισμό· μάλιστα μιὰ “νεοπλατωνική” ἔρμηνεία τοῦ Σπενσίππου, ὅπως καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη, μπορεῖ ὅπωςδήποτε νὰ ἐμπλουτίσει τὴν κατανόησή τους. Ἐδῶ μποροῦμε νὰ προσθέσουμε: ἀκόμη καὶ ὁ Ξενοκράτης, ὁ τρίτος ἀνάμεσα στοὺς σημαντικοὺς μαθητὲς τοῦ Πλάτωνα, εἶναι “νεοπλατωνικός” με παρόμοιο τρόπο — καὶ μάλιστα μποροῦμε νὰ κάνουμε ἀκόμα ἓνα βῆμα: πολλὰ ἀπ’ αὐτὰ ποῦ θεωροῦνται “νεοπλατωνικά” ἔχουν τὴ ρίζα τους στὸν ἴδιο τὸν Πλάτωνα. “Ὅτι οἱ μαθητὲς τοῦ Πλάτωνα δίνουν καὶ οἱ τρεῖς τὴν ἐντύπωση Νεοπλατωνικῶν, δὲν ὀφείλεται σὲ καμιὰ ἰδιαίτερη ἔρμηνεία, οὔτε σὲ μιὰ ἰδιαίτερη διαμόρφωση ποῦ ἔδωσαν τάχα στὴ διδασκαλία τοῦ Πλάτωνα: ὁ καθένας ἀνάπτυξε τὸ μέρος τῆς μεθόδου ποῦ τοῦ ἦταν πιὸ προσιτό, ἀκολουθώντας ταυτόχρονα ὅπωςδήποτε τοὺς δρόμους ποῦ εἶχε ὑποδείξει ὁ Πλάτων. Σίγουρα οἱ διαφορὲς ἦταν μεγάλες καὶ ἡ διαφορὰ στὰ ἀποτελέσματα σχεδὸν ἀγεφύρωτη πιά: στὴ φιλοσοφικὴ προσωπικότητα τοῦ Πλάτωνα ὥστόσο συμβιβάζονταν ὅσα ἀποδείχτηκαν ἀργότερα ἀσυμβίβαστα.

Μὲ λίγα λόγια, οἱ γραμμὲς ποῦ χάραξε ὁ Μ. δὲν σταματοῦν στὸν Πλατωνισμό τῆς γενιᾶς μετὰ τὸν Πλάτωνα. Θὰ πρέπει κατὰ συνέπεια νὰ ἐπεκταθοῦν πρὸς τὰ πίσω¹²· τίς συναντᾶμε στὴ φιλοσοφία τοῦ γέροντα Πλάτωνα. “Ὡστε λοιπὸν μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Πλάτων ἦταν ὁ πρῶτος Νεοπλατωνικός¹³.

3.

Σχετικὰ μ’ αὐτὴ τὴν παράδοξη διατύπωση θὰ μπορούσαμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἑξῆς: πολλὰ ἀπ’ αὐτὰ ποῦ θεωροῦνται νεοπλατωνικά, τὰ εἶχε σκεφτεῖ ἤδη ὁ Πλάτων. Ἔτσι, γίνεται ἐμφανὲς ποιὸ εἶναι τὸ λάθος: τὰ πλαίσια στὰ ὁποῖα τοποθετοῦμε τὸν Πλάτωνα εἶναι πολὺ στενά. Παρ’ ὅλες τίς ἀποκαλύψεις τοῦ J. Stenzel, ἐξακολουθοῦμε ἀκόμη νὰ ἀποκόβουμε κάτι (καὶ μάλιστα ἀρκετὰ) ἀπ’ αὐτὸ ποῦ εἶναι γνήσια πλατωνικό. Ἔτσι καὶ ἡ εἰκόνα ποῦ ἔχουμε γιὰ τὸν Νεοπλατωνισμό εἶναι ἀκόμη διαστρεβλωμένη — ἢ ἀλλιῶς ἓνας διαχωρισμός μετὰ τὸν Πλατωνισμό καὶ Νεοπλατωνισμό εἶναι ἀδιανόητος ἂν θεωρήσουμε πὼς ὁ τελευταῖος ἀρχίζει στὸν Πλάτωνα.

Ὅταν ὁ Μ. ἰσχυρίζεται ἐπανειλημμένα πὼς ἤδη ὁ πρῶτος Πλατωνισμός εἶναι “νεοπλατωνικός”, αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ παραμείνει σὰν τελικὸ σημεῖο τῆς ἔρευνας: ἓνα τέτοιο συμπέρασμα δείχνει πὼς τὸ μέτρο ποῦ ἐφαρμόζεται δὲν ἔχει ἀξία. Μᾶλλον ἡ ὀριακὴ γραμμὴ μετὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τοῦ πρώτου καὶ ὀψιμου Πλατωνισμοῦ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ ἐκ νέου.

Ὡστόσο — καὶ γι' αὐτὸ ἡ δουλειὰ τοῦ Μ. ἀποτελεῖ μιὰ σημαντικὴ συμβολή — αὐτὴ ἡ ὀριακὴ γραμμὴ δύσκολα μπορεῖ νὰ γίνῃ φανερὴ μὲ βάση τὸ ὑλικὸ ποὺ διαθέτουμε· πρέπει ἐπίσης νὰ ἀναρωτηθοῦμε μὲ ποιὸν τρόπο ἔγινε ἡ ἔρευνα. Ὅποιος ἐξετάζει μόνον τὴ δοξογραφικὴ ἐξέλιξη στὸν Πλατωνισμό, θὰ βρεῖ παντοῦ ἐπιβεβαιωμένο αὐτὸ ποὺ ἔτσι ἢ ἀλλιῶς δὲν ἔχει ἀμφισβητηθεῖ: τὸ ὑλικὸ, ποὺ εἶχε στὴ διάθεσή της ἡ ἀρχαία Ἀκαδημία γύρω στὸ 300 π.Χ., ἐρμηνεύεται ἀκόμη καὶ γύρω στὸ 300 μ.Χ. μὲ βάση τὴν ἴδια παράδοση. Τὸ ὑλικὸ μόνον του δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς δώσει ἕναν ἔγκυρο διαχωρισμὸ αὐτοῦ ποὺ θέλουμε νὰ ὀνομάσουμε πλατωνικὸ καὶ νεοπλατωνικὸ.

Ἐπ' αὐτοῦ ἕνα παράδειγμα: ὁ ὑπερκερασμὸς τοῦ εἶναι ἀπὸ τὸ "Ἐνα ἀποτελεῖ μιὰ ἐξέχουσα ἰδιαιτερότητα¹⁴ τῆς νεοπλατωνικῆς διδασκαλίας· κατ' αὐτὴν ἀκόμη καὶ τὸ εἶναι χρειάζεται μιὰ αἰτία τοῦ εἶναι πάνω ἀπὸ τὸ εἶναι. Κι αὐτὸ ἔχει ἀποδεδειγμένα διατυπωθεῖ ἤδη ἀπὸ τὸν Πλάτωνα (*Πολιτεία* VI 509 Α). Ἄν σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση δὲν ἦταν ἀπόλυτα βέβαιο¹⁵ πῶς ὁ διαχωρισμὸς τοῦ Ἐνὸς ἀπὸ τὸ εἶναι ἐπὶ αἰῶνες δὲν ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τὸν Πλατωνισμό, τότε καὶ ἐδῶ δὲν θὰ μπορούσαν νὰ τεθοῦν ὅρια γιὰ τὸ ποῦ τελειώνει ὁ Πλάτων καὶ ποῦ ἀρχίζει ὁ Νεοπλατωνισμὸς.

Ὁ Νεοπλατωνισμὸς θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ ὀριοθετηθεῖ ὡς μιὰ ἐντελῶς ἀλλαγμένη στάση, μὲ βάση τὴν ὁποία γίνεται ἡ φιλοσοφία. Δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐξετάσουμε τὴν ἱστορία τῶν προβλημάτων· θὰ πρέπει νὰ προσθέσουμε ἀκόμη μιὰ ἐκτίμηση τοῦ τρόπου καὶ τῆς μορφῆς σκέψης. Σίγουρα ὁ Μ. δὲν τὸ ἀγνοεῖ αὐτὸ ἐντελῶς. Κυρίως στὸ δεύτερο κεφάλαιο (*Ποσειδώνιος καὶ Νεοπλατωνισμὸς*, 30 - 52) ξεχωρίζουν μερικὰ σημεῖα ποὺ θὰ πρέπει νὰ εἰπωθοῦν πάνω σ' αὐτό.

Ἀπὸ τέτοιες ἀπόψεις ἀντιλαμβάνεται κανεὶς πόσο ἀπαραίτητο καὶ γόνιμο εἶναι νὰ γίνῃ ἡ ἔρευνα σὲ πολλὰ ἐπίπεδα: ἡ μορφή τῆς σκέψης καὶ ὁ τρόπος τῆς σκέψης τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ εἶναι κάτι τὸ νέο καὶ ὁποσδήποτε κάτι τὸ ἰδιαίτερο. Μιὰ προσεκτικὴ ἐρμηνεία αὐτῶν τῶν μορφῶν σκέψης δείχνει πῶς μιὰ σωστὰ παραδεδομένη σκέψη τοῦ Πλάτωνα, ἰδωμένη μέσα ἀπὸ διαφορετικὸ πρίσμα, ἀποκτᾷ μιὰ ἐντελῶς νέα λειτουργία. Ὁ Νεοπλατωνισμὸς δὲν ἔγινε τυχαῖα τὸ δοχεῖο τῆς ὄψιμης ἀρχαίας θρησκευτικότητας· οἱ μορφές καὶ οἱ ἀναγκαιότητες τῆς σκέψης του καθορίζονται ἐντελῶς ἀπὸ τὸ ὅτι ἔχει στραμμένο τὸ βλέμμα πρὸς τὴ θεολογία, καὶ μὲ τὰ θεωρήματα γιὰ τὸ "Ἐνα καὶ τὸν νοῦ εἶναι δεμένη ἀναπόσπαστα μιὰ πολὺ συγκεκριμένη ἀποψη τοῦ θεϊκοῦ. Καὶ ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὁ Μ. κατάφερε νὰ ἀποδείξει ὅτι ὁ Σπεύσιππος καὶ ὁ Ἰάμβλιχος προσπάθησαν νὰ προσδιορίσουν τὴν οὐσία τοῦ Ἐνὸς μὲ τὶς ἴδιες ἐκφράσεις, ἔγινε φανερὴ ἡ διαφορὰ στὸν τρόπο σκέψης· ἀκριβῶς ἐπειδὴ καὶ οἱ δύο ἐπιδιώκουν νὰ χαρακτηρίσουν μὲ τὸ "Ἐνα" ἕνα

ξεπέραςμα (Sublimierung) τοῦ ὄντος, γίνεται φανερό πόσο διαφορετικά πράγματα ἐννοεῖ ὁ καθένας τους¹⁶.

4.

Ἐπειδὴ εἶναι δύσκολο νὰ τονιστεῖ αὐτὴ ἡ διαφορά, ποὺ δὲν εἶναι θεμελιωμένη στὸ ἀντικείμενο, παραθέτω ἐδῶ τὴν προειδοποίηση ἑνὸς ἀπὸ τοὺς πιὸ εὐαίσθητους γνῶστες τοῦ Πλάτωνα, τοῦ E. Hoffmann¹⁷. Γι' αὐτὸν σημασία ἔχει:

“νὰ τονιστεῖ ὅτι ἓνα συμπέρασμα γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Πλάτωνα, βγαλμένο μὲ βάση μιὰ ἱστορική παραλλαγή τοῦ Πλατωνισμοῦ, εἶναι πάντα ἀποτυχημένο. Οἱ παραλλαγές αὐτές εἶναι πάντα προσπάθειες ἀναγωγῆς τοῦ σὲ μυστικισμό ἢ μαγεία ἢ ὀρθολογισμό ἢ αἰσθητική· αὐτὸ ὅμως στὴν πραγματικότητα σημαίνει: ἀπονεύρωση τῆς διαλεκτικῆς, τοῦ κεντρικοῦ σημείου τῆς θεωρίας του. . . στὴν ἀναλογία τῶν γνωσιολογικῶν ἐννοιῶν (Erkenntnisbegriffe) βασίζονται οἱ δυῖσμοί, οἱ τριχοτομίες καὶ οἱ τετραδικές ταξινομήσεις τοῦ Πλάτωνα, οἱ ἐννοιές του γιὰ τὸ εἶναι καὶ τὸ γίνεσθαι, τὴν ἐλευθερία, τὴν ὁλότητα καὶ τὴν τελειότητα. Στὸ βαθμὸ αὐτὸ ὑπάρχει ἓνα ρῆγμα μεταξὺ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνα καὶ τῶν ἄλλων Πλατωνισμῶν, ὄχι μόνο ἐπειδὴ ἐκεῖνος ἦταν ἀττικός, ἐνῶ ἐκεῖνοι τῆς ἐλληνιστικῆς καὶ τῆς ἐλληνορωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ ἐπειδὴ ὁ Πλάτων ἦταν ὁ Πλάτων καὶ ὄχι ὁ Πορφύριος.”

Αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰ προειδοποίηση ποὺ δὲν πρέπει νὰ ἀγνοηθεῖ. Δὲν ἰσχύει μόνο γιὰ τὴ σύγκριση τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Πορφύριου· ἰσχύει τὸ ἴδιο γιὰ κάθε σύγκριση μιᾶς πρώιμης “παραλλαγῆς” τοῦ Πλατωνισμοῦ μὲ μιὰν ὀψιμη καὶ γι' αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰ καλὴ περίληψη τῶν ἀντιρρήσεων ποὺ ὑπάρχουν γενικὰ κατὰ τῆς ἔρευνας τοῦ M. Βέβαια δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρίζεται μὲ τόση αὐστηρότητα, ὅπως τὸ ἔκανε ὁ Hoffmann, κάθε τέτοια προσπάθεια ὡς ἄγονη — δὲν πρέπει ὅμως καὶ νὰ ἀγνοηθεῖ ὁ τόσο ἐντονος διαφορισμὸς τῶν διάφορων παραλλαγῶν¹⁸ τοῦ Πλατωνισμοῦ στὶς πνευματικὲς τοὺς βάσεις.

5.

Τελικὰ πρέπει νὰ ρωτήσουμε: δὲν εἶναι ἡ βάση, πάνω στὴν ὁποία ὁ M. οἰκοδομεῖ τὴν ἔρευνά του, πολὺ στενὴ;

Ἦδη στὴ σελίδα 4 ὁ M. παρεκκλίνει ἀπὸ τὴν πραγμάτευση τοῦ προγραμματισμένου θέματος καὶ περιορίζεται κυρίως στὴ μελέτη τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἰάμβλιχου *Περὶ τῆς Κοινῆς Μαθηματικῆς Ἐπιστήμης*. Ἡ ἀξιολόγηση αὐτοῦ τοῦ σχετικὰ παραμελημένου συγγράμματος ὀδηγεῖ σὲ μιὰ ὁλόκληρη σειρά εἰδικότερων συμπερασμάτων καὶ ἤδη μ' αὐτὸ ἔχει βρεῖ τὴ δικαίωσή της.

Ἀποδεκτὴ γίνεται ἐπίσης καὶ ἡ ἐσωτερικὴ αἰτία (σελ. 2): “δὲν θὰ μᾶς ἐξέπληττε ἂν ἀνακαλύπταμε πῶς ὁ σύνδεσμος ἀνάμεσα σ’ αὐτοὺς τοὺς μὴ Πλωτινικοὺς Νεοπλατωνικοὺς (ὅπως ὁ Ἰάμβλιχος ποὺ μόλις ἀναφέραμε) καὶ στὴν ἀρχαία Ἀκαδημία εἶναι πιὸ προφανὴς ἀπὸ ἐκεῖνον μεταξὺ τοῦ Πλωτίνου καὶ τοῦ Πλάτωνος.” Πράγματι οἱ σύνδεσμοι μεταξὺ Σπευσίππου καὶ Ἰάμβλικου, ποὺ ἐπισημαίνει ὁ Μ., εἶναι σημαντικὴ ἐπιβεβαίωση καὶ συμπλήρωση αὐτοῦ ποὺ ξέραμε μέχρι τώρα. Γιατὶ ἐδῶ ἔχει ἀνακαλυφθεῖ ξανὰ ἓνας μικρὸς κλάδος τῆς παράδοσης ποὺ ἀξίζει τὴν προσοχή μας ἐπειδὴ εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη πλατιά καὶ πολὺ πλούσια σὲ ὕλικὸ παράδοση. Ἡ ἐπεξεργασία της ὥστόσο εἶναι ἓνα πολὺ μεγάλο ἐγχείρημα, καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Μ. περιορίζεται σ’ ἓνα εὐδιάκριτο καὶ κλειστὸ τμήμα ἀξίζει τὴν ἀναγνώριση καὶ ὄχι τὴν ἐπίπληξη.

Γιὰ νὰ παρουσιάσουμε τὴ θέση τοῦ προβλήματος, πέρα ἀπὸ τὴ δουλειὰ τοῦ Μ., θὰ ἀναφερθοῦμε σύντομα στοὺς διάφορους κλάδους τῆς παράδοσης ποὺ καταλήγουν στὸν Νεοπλατωνισμό τῆς ἐλληνορωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Κανένας ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τοῦ Πλάτωνα δὲν κατόρθωσε νὰ συνεχίσει τὸ ἔργο τοῦ δασκάλου ὡς σύνολο. Καὶ ἐπειδὴ ὁ καθένας παρέλαβε ἓνα μέρος τῆς κληρονομιάς, ἀπὸ τὸν καθένα ξεκινάει μιὰ παράδοση μὲ ἰδιαίτερη μορφή.

Στὴν Ἀκαδημία ὁ Σπεύσιππος, ποὺ ὁ ἴδιος δὲν ἦταν δημοφιλῆς¹⁹, δὲν βρῆκε σχεδὸν καμιὰν ἀπήχηση. Ἦταν ἴσως ὁ μόνος ποὺ ἦταν σὲ θέση νὰ ἀκολουθήσει τὴ μαθηματικὴ σκέψη τοῦ Πλάτωνα ἢ τουλάχιστον ποὺ προσπάθησε νὰ τὴν ἀκολουθήσει.

Σ’ αὐτὸ τὸ σημεῖο συμφωνοῦσαν ἐναντίον του ὁ Ξενοκράτης καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Ὁ Ξενοκράτης διαχώρισε τὴν Ἰδέα ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς καὶ ἔτσι περιορίσε τὸ ὄντικό τους περιεχόμενο· παράλληλα κράτησε τὴν ψυχὴ καὶ τὸν ἀριθμὸ στὴν ἴδια τάξη²⁰, ἀποδίδοντας ἔτσι στὰ μαθηματικὰ μιὰν ὄντικότητα κατώτερης βαθμίδας. Ἔτσι τὰ μαθηματικὰ ἔπαψαν νὰ ἀποτελοῦν ἓνα συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ φιλοσοφεῖν· βέβαια τὰ μαθηματικὰ ἐπαινέθηκαν²¹ ἀργότερα σὰν προβαθμίδα πρὸς τὴ φιλοσοφία· στὴν πραγματικότητα ὅμως ἔκαναν Λογικὴ. Ἀκόμη πιὸ ἔντονη ἦταν ἡ ἀντίθεση τοῦ Ἀριστοτέλη· γι’ αὐτὸν οἱ ἀριθμοὶ εἶναι οὐ χωριστά, καὶ μ’ αὐτὸ ἀποκρούεται τὸ ὄντικό τους περιεχόμενο κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Πλάτωνα. Τὸ κίνητρο γι’ αὐτὴν τὴν ἀντίθεση πιθανὸν νὰ ἦταν ἡ κατάχρηση ποὺ γινόταν μὲ τὴ θεωρία τῶν ἰδεατῶν ἀριθμῶν, πράγμα ποὺ ἐπέφερε τὴ διαστρέβλωσή της σ’ ἓνα ἀλληγορικὸ παιχνίδι.

Κάτω ἀπὸ τὶς συνθήκες αὐτὲς ὁ διαμορφωμένος ἀπὸ τὸν Σπεύσιππο Πλατωνισμός, ποὺ ἐξακολουθοῦσε νὰ συνδέεται μὲ τὰ μαθηματικὰ, βρῆκε ἀντα-

πόκριση μόνο στο έρμητικά κλειστό ρεύμα των Πυθαγορείων. Ἡ ἐπίσημη σχολή σχεδόν τὸν ἀγνοεῖ, καὶ πρῶτος ὁ Ἰάμβλιχος τὸν ἐπικαλεῖται καὶ μάλιστα συχνά. Αὐτὸς βρῆκε ἐκεῖ ἕναν ἐγγυητὴ γιὰ ὀρισμένες ιδέες ποὺ δὲν γνόριζε ἢ ἐπίσημη παράδοση. Καὶ ὁ συνδυασμὸς τοῦ Ἰάμβλιχου μὲ τὸν Σπεύσιππο φαίνεται ἐκπληκτικὸς γιὰ τὸ λόγο ὅτι ἦταν φρεσκοδημιουργημένος, χωρὶς νὰ ἔχει ξεθωριάσει ἀπὸ τὴν παράδοση ὀλόκληρων αἰῶνων.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰάμβλιχος δὲν κατόρθωσε νὰ ἐνσωματώσει τίς ιδέες τοῦ Σπευσίππου στὸν Νεοπλατωνισμό· ἢ ἐπιρροή τοῦ Σπευσίππου δὲν ἦταν οὔτε εὐρεία οὔτε διαρκής. Αὐτὸ δείχνει καὶ ἡ ἔκταση τῆς κατοπινῆς μαρτυρίας: ἀπὸ τοὺς μετέπειτα τὸν ἀνέφεραν μόνο οἱ σχολιαστὲς τοῦ Ἀριστοτέλη, σὲ σημεία ὅπου ὁ Ἀριστοτέλης τὸν ὑπαινίσσεται· καὶ εἶναι φανερό ὅτι συνήθως δὲν τὸν ἀναφέρουν ἀπὸ πρῶτο χέρι. Μὲ τὸ νὰ ἀσχοληθεῖ διεξοδικὰ μὲ τὸν Σπεύσιππο, ὁ Ἰάμβλιχος ἔκανε κάτι ἀσυνήθιστο καὶ μοναδικό.

6.

Ἡ οὐσιαστικὴ σύνδεση μεταξὺ Πλατωνισμοῦ καὶ Νεοπλατωνισμοῦ συντελέστηκε σὲ ἄλλη τροχιά. Πολλὲς νεοπλατωνικὲς θέσεις ἀνάγονται στὸν Ἀριστοτέλη μιά καὶ αὐτὸς ποτὲ δὲν θεωρήθηκε μονόπλευρα ἀντίπαλος τοῦ Πλάτωνα, ἀλλὰ πολὺ περισσότερο συνεχιστὴς καὶ ὀλοκληρωτῆς του. Ἀκόμη κι ἂν τὰ συμπεράσματα τοῦ Ἀριστοτέλη ὀδηγοῦσαν πολὺ πιὸ πέρα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα — γίνονταν πρόθυμα ἀποδεκτὰ σὰν νὰ προέρχονταν ἀπὸ τὴν πλατωνικὴ σχολή. Αὐτὸ ἰσχύει κυρίως γιὰ τὴ θεωρία τῶν κατηγοριῶν, ὅσο κι ἂν αὐτὴ ἦταν γιὰ πολὺν καιρὸ ἀντικείμενο διαμάχης. Ἐδῶ, ἦταν ὁ Πορφύριος ποὺ δημιούργησε ὀριστικὰ τὴ σύνθεση. Ἦδη ὁ Πλωτίνος ἔφτασε σὲ μιὰ ἐρμηνεία τῶν Μεταφυσικῶν ποὺ ἐναρμονιζόταν ἀπόλυτα μὲ τὴ νεοπλατωνικὴ θεωρία τοῦ Εἶναι.

Ἡ πρωτοβουλία γιὰ τὴ θεμελίωση τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς ἐποχῆς προῆλθε ἀπὸ τοὺς Νεοπυθαγόρειους. Ὁ Ἀμμώνιος, ὁ δάσκαλος τοῦ Πλωτίνου, μετέφερε, γιὰ νὰ τὸ χαρακτηρίσουμε χονδρικά, τὴ στάση τῶν Πυθαγορείων στὸ ὑλικὸ τῆς πλατωνικῆς παράδοσης. Ἔτσι ἀπόκτησε ἢ θεωρία τοῦ Ἐνός, ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω, ὑψιστὴ σημασία· κι ἐδῶ τὸ Ἐνα εἶναι τὸ σύμβολο αὐτοῦ ποὺ δὲν μπορεῖ πλέον νὰ ἐκφραστεῖ²². Ἐξω ἀπ' αὐτό, τὸ παραδοσιακὸ δόγμα οὔτε θίχτηκε οὔτε ἄλλαξε· εἶναι ἀποκλειστικὰ ἢ στάση τῶν Νεοπυθαγορείων ποὺ ὑποδεικνύει τὸ δρόμο καὶ τὴν κατεύθυνση στὸν Νεοπλατωνισμό.

Μὲ παρόμοιο πνεῦμα θὰ πρέπει νὰ κατανοηθεῖ καὶ ἡ ἐπίδραση τοῦ Ποσειδωνίου. Ἐδῶ πολλὰ σημεία εἶναι ἀκόμη ἐντελῶς ἀδιευκρίνιστα. Ἡ στενὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν Σπεύσιππο (Μ. 30 κ.έ.) εἶναι ἀναμφισβήτητη καὶ ἔχει παρου-

σιαστεῖ καὶ νωρίτερα²³ ἀπὸ τὸν Μ. Ὁ Ποσειδώνιος ὅμως δὲν συζητεῖται σὰν “πηγή” τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, ὅτι δηλαδὴ παραλήφθηκαν ἀπ’ αὐτὸν ἔτοιμες διατυπώσεις (ἢ ἀκόμη ἓνα ὀλόκληρο σχόλιο τοῦ *Τίμαιου*). Οἱ ποσειδωνικὲς διατυπώσεις εἶναι σπάνιες στὴν παράδοση τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ Πλατωνισμοῦ· καὶ ὁ Μ. ἐπίσης καταφέρνει νὰ ἀπαριθμήσει στὶς σελίδες 30 - 36 λίγα μόνο φανερά σημεῖα ἐπαφῆς. Ἔτσι, πρὸς τὸ παρόν, μπορεῖ νὰ λεχθεῖ μόνον ὅτι τυχὸν ἐπιρροὴ τοῦ Ποσειδώνιου στὸν ὑπὸ δημιουργία Νεοπλατωνισμό μᾶλλον δύσκολα θὰ συντελέστηκε μὲ μιὰ ἀπλή, ἄμεση ἀποδοχὴ. Ὅμως οἱ τυχὸν ἀποδείξεις ἔχουν καταστραφεῖ· οὔτε ἀπὸ τὸν Ποσειδώνιο οὔτε ἀπὸ τοὺς σύγχρονους Πλατωνικοὺς ἔχει διασωθεῖ ἔστω καὶ μιὰ μόνο γραμμὴ ἄμεσης μαρτυρίας. Συνεπῶς δὲν μπορεῖ νὰ γίνεи μιὰ σύγκριση μέχρι τέλους. Ὡστόσο μποροῦμε νὰ ποῦμε: ἂν ὑπάρχει μιὰ ἐπίδραση ἀπὸ τὸν Ποσειδώνιο στὸν Πλατωνισμό, αὐτὴ ἀφορᾷ τὴ στάση πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὰ κοσμικά.

7.

Τὸ ἀσύγκριτα σημαντικότερο ρεῦμα, ποὺ κατέληξε στὸν Νεοπλατωνισμό, ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν Ξενοκράτη. Αὐτὸς βασικά ἦταν ἐκεῖνος ποὺ διαχειριζόταν καὶ διασφάλιζε τὴν κληρονομία τοῦ Πλάτωνα. Ἐνα ὅμως δὲν εἶχε: τὴν *χάριν*²⁴ τοῦ Πλάτωνα. Στόχος του ἦταν νὰ κάνει εὐληπτὴ τὴ θεωρία τοῦ Πλάτωνα· γι’ αὐτὸ ἔπρεπε, αὐτὴ ποὺ μέχρι τώρα ἦταν ρευστὴ καὶ χωρὶς προσκόλλησι στὸ γράμμα, νὰ ἐνταχθεῖ σ’ ἓνα δογματικὸ καὶ κατὰ συνέπεια διδάξιμο σύστημα. Αὐτὸ δὲν μποροῦσε νὰ γίνεи χωρὶς ἓνα ριζικὸ ὀρθολογισμὸ καὶ ἰσχυρὲς ἀπλουστεύσεις. Πολλὰ ἔπρεπε νὰ θυσιάστον· αὐτὸ ποὺ κερδήθηκε ὅμως ἦταν ὅτι ὁ Πλατωνισμὸς μπόρεσε νὰ διατηρηθεῖ πέρα ἀπὸ τὴν πρώτη γενιά. Ἔτσι μπῆκε τὸ θεμέλιο γιὰ ἐκείνη τὴ σταθερότητα τῆς παράδοσης γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε πιὸ πάνω.

Πράγματι, σχεδὸν ὀλόκληρο τὸ ὑλικὸ τοῦ Πλατωνισμοῦ τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς ἐποχῆς ὀφείλεται στὸν Ξενοκράτη· σιγά-σιγά ἀναπτύχθηκε παράλληλα ἓνα εἶδος εὐρητηρίου, συγκεντρωμένο ἀπὸ τὰ γραπτὰ τοῦ Πλάτωνα ποὺ πάντα διαβάζονταν, καὶ μὲ τὸ ὁποῖο στήριζαν, μὲ τὴ βοήθεια περικοπῶν τοῦ Πλάτωνα, αὐτὸ ποὺ ἤδη ἦταν γνωστό. Ἡ μαρτυρία τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ξενοκράτη δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ ὡς πρὸς τὴν ἑκτασί τους μὲ κανέναν ἄλλον Πλατωνικό. Ἡ δοξογραφία μᾶς παραδίδει τὶς βασικὲς θεωρίες τοῦ Πλάτωνα μὲ διατυπώσεις τοῦ Ξενοκράτη· οἱ ὀρισμοὶ του μπῆκαν συχνὰ ἄνωμα στὸ ρεῦμα τῆς παράδοσης. Βέβαια τὰ αὐθεντικὰ κείμενα τοῦ Ξενοκράτη ἔπαψαν γρήγορα νὰ διαβάζονται· ἡ σχολικὴ παράδοση ὡστόσο δὲν τὰ ἔβγαζε πέρα χωρὶς τὶς σύντομες περιληπτικὲς διατυπώσεις του. Κι αὐτὸ δὲν εἶναι καθόλου παράλογο: ἐνῶ ὅσα εἶπε ὁ Πλάτων χρειάζονταν

ἐξήγηση — αὐτὸ ποὺ ὁ Ξενοκράτης καθιέρωσε μὲ τὴ μορφὴ τύπων μποροῦσε κανεὶς νὰ τὸ μάθει καὶ νὰ τὸ μεταδώσει.

8.

Ἔτσι ἀπαριθμήθηκαν οἱ “πηγές” τοῦ Πλατωνισμοῦ· μολονότι ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων εἶναι ἡ πηγὴ ὅλων τους, αὐτὲς οἱ πηγές μεταφέρουν πολὺ διαφορετικὰ πράγματα. Δὲν εἶναι ὅμως μόνο οἱ πηγές σημαντικές. Τὸ ἴδιο σημαντικό εἶναι καὶ τὸ μέσο ἀπ’ ὅπου περνοῦν, κυρίως οἱ ἐπίσημες σχολές μὲ τὴ σταθερὴ παράδοση.

Πολλὰ στὸν Νεοπλατωνισμό γίνονται κατανοητά, μόνον ὅταν ξέρει κανεὶς πῶς διδάχτηκαν, ποιά διάταξη εἶχε τὸ διδακτικὸ πρόγραμμα, πῶς διαβαζόταν ὁ Πλάτων. Γιατὶ σ’ αὐτὴν τὴν ὁπωσδήποτε σοβαρὴ ἐπιστημονικὴ ἐπεξεργασία ποὺ κράτησε αἰῶνες, τὸ δόγμα ἀπόκτησε τὴ μορφὴ ἐκείνη ποὺ δὲν τοῦ τὴν ἀφαίρεσε οὔτε ἡ ἐπαναξιολόγηση ἀπὸ τὸν πλωτικὸ Νεοπλατωνισμό ποὺ ἦταν στραμμένη πρὸς τὴ θεολογία. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ὅμως νὰ σταματήσω ἐδῶ.

Στοὺς ὅρους ἐπιβίωσης τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ ἀνήκε καὶ τὸ ὅτι ἀναπτύχθηκε ἀπὸ ἓνα συγκρητισμὸ τοῦ Πυθαγορισμοῦ, τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ καὶ τοῦ Ἀκαδημαῖσμοῦ. Τὸ γεγονὸς ὅτι, μόλις ἐπανασυνδέθηκαν ἐκεῖνα τὰ τρία παρακλάδια τῆς παράδοσης, πρόκυψε μιὰ δημιουργικὴ ἐνότητα, δείχνει μιὰ ἐσωτερικὴ λογικὴ τῶν πραγμάτων. Μέχρι τότε ὁ Πλατωνισμὸς, ὁ ὁποῖος εἶχε γίνεи ἀντικείμενο ἀποκλειστικὰ φιλολογικῆς²⁵ ἐνασχόλησης, ἦταν κυρίως μιὰ ἀνακατασκευὴ. Τώρα ὅμως προστέθηκε κι ἓνα κυριολεκτικὰ δημιουργικὸ στοιχεῖο: τὸ θρησκευτικὸ ἐνδιαφέρον ἐκείνων ποὺ θεμελίωσαν τὸν Νεοπλατωνισμό. Τὸ ὕψιστο “Ἐνα ἐμπλουτίστηκε ἀπ’ αὐτοὺς μὲ τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ θεϊκοῦ· μέσω αὐτῶν ἡ θεωρία κατανοήθηκε ὡς ἔκστασις, τὸ ὁμοιοῦσθαι ὡς ἐνοῦσθαι.

Βέβαια ἀπὸ ἐκεῖνες τὶς παραδόσεις ἔγινε πάλι μιὰ ἐνότητα, ἀλλὰ αὐτὴ δὲν ἦταν ἡ ἴδια ποὺ εἶχε κομματιαστεῖ 700 χρόνια πιὸ μπροστά, ὅταν κανένας δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ διατηρήσει τὴν ἐνότητα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνα²⁶— ἦταν σὰν νὰ εἶχε χτιστεῖ ἓνας νέος ναὸς ἀπὸ παλιὲς πέτρες. Γι’ αὐτὸ ἴσως εἶναι δικαιολογημένο νὰ ἐρμηνεύονται ὁ Πλάτων καὶ οἱ μαθητὲς του “νεοπλατωνικά”, ἀν μ’ αὐτὸ ἐννοεῖται ὅτι μιὰ πέτρα ποὺ χρησιμοποιήθηκε ἀργότερα εἶχε χρησιμοποιηθεῖ προηγουμένα γιὰ τὴν ἴδια ἢ γιὰ μιὰ ἄλλη δουλειά. Τὸ ὕλικὸ ὅμως τοῦ νέου κτίσματος δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητα νεοπλατωνικὸ· εἶναι ὅμως τὸ ἀρχιτεκτονικὸ ὕφος καὶ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ πνεῦμα, εἶναι ἡ μεταστροφή σὲ μιὰ ἐντελῶς νέα κατεύθυνση, ποὺ συγκροτοῦν

τὸ νεοπλατωνικὸ χαρακτήρα τοῦ νέου ἔργου. Μ' αὐτὴν τὴν ἔννοια θὰ πρέπει νὰ διαχωριστεῖ ριζικὰ καὶ ὀριστικὰ ὁ Νεοπλατωνισμὸς ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὴν ἀρχαία Ἀκαδημία.

Μετάφραση: Κατερίνα Λιάπτη

Σημειώσεις τοῦ συγγραφέα

1. Μόλις κυκλοφόρησε στὸ *Gnomon* 27, 1955, 157 κ.έ. μιὰ ἐμπεριστατωμένη βιβλιοκρισία τοῦ F. W. Kohnke, ὅπου ὁ Kohnke κάνει ἓνα πλῆθος γόνιμες διορθώσεις σὲ πολλὲς λεπτομέρειες τοῦ βιβλίου τοῦ Μ. "Ἐνας λόγος περισσότερο νὰ ἀσχοληθεῖ ἡ δική μου ἐργασία μὲ τὸ πῶς ἔχει τὸ πρόβλημα στὸ σύνολό του.

2. Τὰ δύο κεφάλαια, *The subdivisions of theoretical philosophy* (III, 53-77) καὶ *The origin of the quadrivium* (IV, 78-85), ἔχουν χαρακτήρα παραρτήματος.

3. "Ἐνα ἀπόσπασμα τοῦ Σπενσίππου, ποὺ παρουσιάστηκε τελευταῖα, δίνει τὴν ἐπιθυμητὴ ἐπιβεβαίωση στὴ θεώρηση τοῦ Μ. Βρίσκεται στὸν Πρόκλο, *Εἰς Παρμενίδην*, καὶ ἔχει διασωθεῖ μόνο στὰ λατινικὰ στὸ *Plato Latinus*, ἐκδ. Klibanski, III 38/40· σχετικὰ τὸ σχόλιο p. 86. Πρβλ. βιβλιοκρισία τοῦ Ph. Merlan στὸ *Philosophical Review* 64, 1955, 147.

4. Πάνω σὲ λεπτομέρειες αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ὁ Kohnke, ὅ.π., φέρνει μιὰ σειρά καλὰ θεμελιωμένες ἀντιρρήσεις. Ἡ γονιμότερη εἶναι ἡ ὑπόδειξη ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀνοίγει μέτωπο ἀκριβῶς ἐνάντια στὸν "Νεοπλατωνισμό" τοῦ Σπενσίππου· μὲ ἄλλα λόγια αὐτὴ ἡ διατύπωση δὲν ἀνταποκρίνεται στὸ ὑπὸ μελέτη φαινόμενο.

5. Ἡ ὑποδοχὴ δὲν ἔχει στὸν Νεοπλατωνισμό αὐτόνομη ζωὴ· στὸν Πλωτῖνο ὅπως καὶ στὸν Πρόκλο ἀποτελεῖ πάντα συνειδητὸ παράθεμα ἀπὸ τὸν *Τίμαιο* 49 A.

6. Ὁ Ἰάμβλιχος παίρνει συχνὰ ὡς βάση σκέψεις τοῦ Σπενσίππου· ἡ ἐπιρροὴ συνεπῶς τοῦ Σπενσίππου δὲν περιορίζεται στὸ σημεῖο ἐκεῖνο. Κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως ὁ Ἰάμβλιχος ἔχει συγχωνεύσει, ὅ,τι ἔχει παραλάβει, στὴ δική του μορφή γλωσσικῆς διατύπωσης.

7. Πιθανὸν νὰ ἦταν προσιτὸ στὸν Ἰάμβλιχο ἓνα ἤδη σπάνιο ἀσφαλῶς σύγγραμμα τοῦ Σπενσίππου. Ὁ Kohnke, ὅ.π., 160/161, τὸ ἀμφισβητεῖ καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ πηγὴ εἶναι ὁ Ποσειδώνιος. Αὐτὸ ὅμως χρειάζεται πιὸ ἰσχυρὲς ἀποδείξεις· ἀπὸ τὰ γλωσσικὰ εὐρήματα δὲν μοιάζει καθόλου νὰ ἔχει περάσει τὸ κείμενο ἀπὸ κάποιο μετασχηματισμό.

8. Ἡ Ἀκαδημία ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Πλάτωνα γύρω στὸ 385 π.Χ. καὶ δια-

λύθηκε τὸ 529 μ.Χ. Αὐτὴ ἡ σχολικὴ παράδοση αἰώνων εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα μιὰ ἀσυνήθιστη ἐμμονὴ τοῦ Πλατωνισμοῦ σὲ κάθε τυπικό.

9. Ὁ Αἰνείας ὁ Γαζαῖος, *Θεόφρ.* σελ. 12 Boiss. (=σελ. 12, 11 κ.έ. Colonna), καταγγέλλει ἓνα τέτοιο ρήγμα τῆς παράδοσης, ἐπειδὴ τὸ κείμενο τοῦ Πλάτωνα 81 D κ.έ. δὲν ἔχει ἀκολουθηθεῖ. Ὁ Συριανὸς (Ἀριστοτέλους, *Μετὰ τὰ Φυσικὰ* M 4 (CAG. VI 1) 106, 2) ἐπιπλήττει τὸν Πλούταρχο καὶ τὸν Ἀττικό, ἐπειδὴ ἀγνόησαν ἓνα διαχωρισμὸ πού διατύπωσε ὁ Πλάτων στὸν *Φαῖδρο* 249 B κ.έ.: θὰ πρέπει ὅμως νὰ τὸν τηρήσουν “ἂν θέλουν νὰ εἶναι πλατωνικοί”. Δημιουργεῖται ἔτσι μιὰ σαφῶς ὀριοθετημένη ὀρθοδοξία. Ὁ Πορφύριος (Εὐσεβίου *ΕΠ* 14, 10, 3) παραπονιέται γιὰ “ἑτερόδοξους” φιλόσοφους πού ἀσκοῦν κριτικὴ ἀκόμα καὶ γιὰ πράγματα ἐντελῶς σίγουρα· στίς *Ἀφορμ.* 30, 2, σελ. 16, 6 Mommerl ἢ “καταραμένη δυσπιστία” εἶναι γι’ αὐτὸν ἀποτέλεσμα μιᾶς λαθεμένης θέσης, μακριὰ ἀπὸ τὸ ἀληθινὸ εἶναι.

10. Βλέπε Πλωτίνου, *Εἰρη.* VI 2 [43] 1, 4.

11. Ὅχι ἄδικα ὁ Kohneke ἰσχυρίζεται πὼς αὐτοὶ οἱ “Νεοπλατωνισμοὶ” μπορεῖ νὰ στρέφονται ὁ ἓνας ἐνάντια στὸν ἄλλον.

12. Δυστυχῶς ὁ M. ἀναφέρεται μόνο περιθωριακὰ σ’ αὐτὸ τὸ τόσο σημαντικὸ ἀποτέλεσμα, σελ. 2 καὶ 4.

13. Σ’ αὐτὸ τὸ παράδοξο φτάνει ὁ M., ὁ.π., σελ. 4 ἐπάνω· πρβλ. σχετικὰ καὶ Kohneke, ὁ.π., 163, τελευταία σειρά.

14. Ἡ ἐξίσωση τοῦ Ἀγαθοῦ μὲ τὸ “Ἐνα καὶ ἡ ἐξύψωσή του πάνω ἀπὸ τὸ εἶναι, δὲν λέει καὶ πάρα πολλὰ γιὰ τὴ δομὴ τῆς θεωρίας ἢ ὁποῖα βρῖσκει ἐκεῖ τὴν κορύφωσή της. Τὸ ὅτι ὅμως ἔχει συντελεστεῖ μιὰ ὀρισμένη ἐξέλιξη εἶναι ἓνα εὐδιάκριτο σημάδι, ὅπως μιὰ σημαία. Ἐτσι αὐτὸ τὸ σημεῖο χρησιμεύει γιὰ τὸ διαχωρισμὸ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού προηγήθηκε ἀπ’ αὐτόν.

15. Πρβλ. σχετικὰ *Hermes* 82, 1954, 331 κ.έ. Ἐπίσης στίς παρακάτω σελίδες στὴ μετάφραση.

16. Αὐτό, σὲ σύγκριση μὲ τὸν Πλωτῖνο, ἐκφράζεται καλὰ ἀπὸ τὸν M. 117.

17. *Gnomon* 15, 1939, 473.

18. Ὁ E. Hoffmann καθιερῶνει γι’ αὐτὸ μιὰ πολὺ πετυχημένη ἔκφραση, “Konversionen” (μεταστροφές)· σὲ κάθε νέα Konversion τὸ ἴδιο ὕλικὸ χρησιμοποιεῖται ἐκ νέου ἀπὸ μιὰν ἄλλη θέση.

19. Διογ. Λαερτ. 4, 1· *Index academic.* col. 7, 15, ἔκδ. Meckler σελ. 40.

20. Ἄπ. 60 Heinze.

21. Ἀλβίνου, *Διδασκ.* 7, σελ. 162, 1 Hermann.

22. Πορφύριος, *Πυθαγ. Βίος* 49, σελ. 44, 6 Nauck.

23. Ph. Merlan, Beiträge zur Geschichte des antiken Platonismus, *Philologus* 89, 1934, 35 - 53.

24. Αὐτὸ δὲν τὸ ἤξερε κανένας καλύτερα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Πλάτωνα· πρβλ. Διογ. Λαερτ. 4, 6.

25. Ὁ Πλωτίνος ἔλεγε μὲ κάποια εἰρωνεία γιὰ τὸν Λογγίνο ποὺ ἐκπροσωποῦσε στὸν Πλατωνισμό τὴν ἐπιστημονικὴ κατεύθυνση: “Ὁ Λογγίνος εἶναι σίγουρα φιλόλογος, ὄχι ὅμως φιλόσοφος!” Ἡ μαρτυρία εἶναι τοῦ Πορφύριου, *Πλωτίνου Βίος* 14, 19.

26. Ὁ Ἀττικὸς (Εὐσεβίου *ΕΠ* XI 2, σ. 509 d) (Πλατωνικὸς τοῦ II αἰῶνα μ.Χ.) ὀνομάζει τὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνα ἓνα ζωντανὸ σύνολο — *ζῶον ὁλόκληρον* — ἐνῶ ὅσοι προηγήθηκαν μποροῦσαν νὰ μελετήσουν μόνο ἐπιμέρους τμήματα. Αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰ σημαντικὴ ἐνδειξη ὅτι ἔβρισκαν στὸν Πλάτωνα τὴν ὁλότητα.